

MISIR'DA BEKTAŞILIK

O. Prof. Dr. FUAD KÖPRÜLÜ

Bektaşî tarikatının Mısır'da ne zamandanberi yerleşmiş olduğuna ve Mısır'daki bektaşî tekkelerine ait şimdiye kadar hiçbir tetkik yapılmamıştır. Bu hususta elde bulunan yegâne malûmat, müteveffa F. W. Hasluc'ın *Bektaşîlerin coğrafî tevezzuu* adlı makalesindeki birkaç sahifeden ibârettir. XVII-XIX uncu asırlarda Mısır'da seyahat etmiş bâzı Avrupa seyyahlarının rivâyetlerine ve Esad Efendi'nin *Üss-i-Zafer*'deki birkaç satırlık ifadesine istinad eden bu İngiliz âliminin verdiği malûmat, bu meseleyi tenvir edemeyecek kadar mahdut ve kifayetsizdir. Biz bu makalemizde, *Mısır'da Bektaşîlik* meselesini, ve bilhassa, Mısır'a Bektaşî tarikatının ne zaman ve nasıl girdiğini, Bektaşî an'anesinde Mısır Bektaşîliğinin müessisi sayılan Kaygusuz Abdal'ın esrarlı şahsiyetini lâıykıyla tenvir edebilmek iddiasında değiliz. Bektaşîlik tarihinin XIV - XV inci asırları hakkındaki malûmat, çok mahdut ve menkıbelerle karışık bir hâlde bulunduğu gibi, daha sonraki asırlarda da, bilhassa *Mısır Bektaşîliği* hakkında çok az malûmat vardır. Fakat XVII-XIX uncu asırlara ait olan bu malûmat, dağınık ve kifayetsiz olmakla beraber, tarihî bir kıymeti haiz ve tamamıyla itimada lâıyktır. İşte bu noktayı nazardan makalemizi iki kısma ayırmayı faydalı gördük. Daha ziyade menkıbelere istinad eden birinci kısımda, Bektaşîliğin Mısır'a idhali ve Kaygusuz Ab-

[*] Bu makale, 1931 senesinde yazılmış, lâkin müellifin sair meşguliyetleri arasında, oldukça geniş bir yer tutacak olan notları yazılmadığı cihetle neşrolunamamıştı. Makaleye ilâve olarak Kaygusuz Abdal'a ait *Menakıb Mecmuası* da geniş mikyasta notlar ilâvesiyle ve Bektaşî — hattâ, daha umumî olarak, Türk — *Hagiographies*'ine ait mufassal bir mukaddime ile neşrolunacaktı. Bu defa, notları ancak en kısa bir tarzda yazıp ilâve edebildim. *Menakıb Mecmuası* hakkındaki çalışmalarımın neticesini tesbite vakit bulamadığım cihetle, onun neşrini başka bir fırsata bırakmayı tercih ettim. Maamâfi, bu haliyle dahi, bu makalemizin, Mısır'da Bektaşîlik tarihi hakkında ileride yapılacak araştırmalar için oldukça sağlam bir başlangıç olacağını ümid ediyorum. Şurasını bilhassa söylemeliyim ki, notlarda, yalnız, Mısır'da Bektaşîlik meselesini alâkalandıran cihetler üzerinde biraz durulmuş, *Abdal Musa* ile *Kaygusuz Abdal*'ın esrarlı şahsiyetleri hakkında münakaşalara ve tafsilâta girişilmemiştir. Maamâfi, bugüne kadar elimize geçen kaynakların, bu hususta, emniyet edilebilecek sarîh neticeler vermediğini de itiraf edelim.

dal'ın şahsiyeti hakkındaki menkıbeleri tahlil ve tenkit ederek, Mısır'da Bektaşılığın ilk safhasını tenvire çalıştık; fakat, tarihî tenkid usûllerinden âzamî istifadeye çalışmakla beraber, çıkardığımız neticelerin *muvakkat bir faraziye* mahiyetinde olacağını itiraftan çekinmeyiz. Bu cins faraziyeler, ancak, ileride yapılacak tarihî tetkikler için bir başlangıç noktası teşkil edebilmek itibariyle, dikkate şayandır. Makalemizin ikinci kısmında ise, Mısır Bektaşılığının XVII - XIX uncu asırlardaki vaziyetini - sırf tarihî mahiyette vesikalarla - tenvire çalıştık. Bunlara lâhika olarak, Mısır'daki Bektaşî şeyhlerinin hangi yıllarda şeyhlikte bulduklarını gösteren bir cetvel neşrediyoruz. Kaygusuz Abdal'dan bugüne kadar Mısır Bektaşî şeyhlerini gösteren cetvel, Girid eşrafından Ustazâde Mehmed Yunus'un vesatetiyle, ve vaki olan talebin üzerine, tekkeye ait bâzı resimlerle birlikte *Mukattam derğâhı* şeyhi Hacı Mehmed Lutfi Baba tarafından gönderilmiştir. Ne gibi vesikalara istinaden tanzim edildiğini bilmediğim bu cetvelin bilhassa XV inci asra ait olan kısmının doğruluğundan çok şüpheliyim; mamâfi bugün Mısır Bektaşlıları arasında mevcut bir an'aneyi tesbit etmesi itibariyle bu cetvelin neşrini çok faydalı gördüm. Son asırlar için bu cetvelin mevsûkiyyeti ihtimali biraz daha kuvvetlidir. İbtida bu makaleye ilâve olarak neşretmek isteyipte sonra vaz geçtiğim *Kaygusuz Abdal Menkıbesi*'ne gelince, bunu 1913 senesinde Bektaşî şeyhi merhum Mahmud Baba'da mevcut bir nüshadan istinsah etmiştim ki, o nüsha da XX nci asrın ilk senelerinde istinsah edilmiş çok yeni bir nüsha idi. Mahmud Baba, bu husustaki istifsarıma cevaben: «ona esas olan nüshanın eski bir nüsha olduğunu» söylemiş, fakat daha fazla izahat verememişti. Maamâfi, bu metnin, bâzı lisanî husûsiyetleri, XV ve nihayet XVI nci asra ait olduğunu açık olarak göstermektedir. Türk *hagiographie*'sinin en orijinal şûbesi olan Bektaşî *hagiographie*'sinin tetkikyî itibariyle de bu metin ehemmiyete şayandır.

Mısır tarihiyle ve Mısır'ın tarihî topografyasiyle ayrıca meşgûl olmadığım için, *Mısır'da Bektaşılık* tarihini bundan daha fazla tetkikyke muktedir ooadım. Maamâfi, Türk tasavvufu tarihiyle uzun senelerdenberi iştigalim essında tesadüfeen eline geçen ve *Mısır'da Bektaşılık* tarihini azçok tenvir edebilecek olan vesikalara istinaden yazdığım bu sahifelerin, F. W. Hasluck'un verdiği malûmata nisbetle epeyce bir terakki adımı olduğu ümidindeyim.

I

Bektaşî an'anesine göre, Kaygusuz Abdal, Teke Beyi'ne tabi olan *Alâiye* Sancağı Beyi'nin oğludur ve ismi Gâybi'dir. Menkıbede uzun uzun anlatıldığı veçhile, birgün avda okla bir *geyik* vurdu. Yaralı geyik kaçça kaçça büyük bir *âsitâne*'nin kapısından girdi. Gaybi de arkasından dergâa

girerek dervişlere geyiği sordu. Dervişler haberleri olmadığını söylediler. Meğer bu geyik sûretinde görünen, bu âsitânenin şeyhi olan Abdal Musa Sultan imiş. Abdal Musa, Gaybî'yi huzuruna çağırıp geyiğe attığı oku gösterdi. Bu kerameti gören Gaybî, şeyhe mürit olmak istedi. Şeyh ona *mücerredlik* tarîkının zorluklarını anlattı, babasından izin almasını söyledi. Nihayet Gaybî'nin ısrarı üzerine onu tarikat usûlünce *tıraş* ettiler, *taç* ve *hurka* giydirdiler, beline *kemer* bağladılar. Bunu haber alan babası çok müteesir oldu; genç oğlunun bu mücerredler dergahına girmesi, haysiyetine dokunmuştu. Hemen Teke Beyi'ne giderek, oğlunu Abdal Musa'nın elinden kurtarmasını rica etti. Teke Beyi, Kılâg'ılı İsâ adlı birini göndererek Şeyhi alıp getirmesini emretti; fakat, Şeyhin kerameti eseri olarak, attan inerken ayağı özengeye takıldı; ürküp kaçan at üzerinde sürüklenerek parça parça oldu. Hiddetlenen Teke Beyi, Şeyh'in üzerine asker gönderdi; onu tutup yakmak için ateşler yaktırdı. Olup biteni keşfeden Abdal Musa dört beşyüz kadar müridiyle beraber *sema'* ede ede Teke Beyine karşı yürümeğe başladı; taşlar ve ağaçlar da onunla beraber yürüdüler. Böylece ateş yanan yere kadar geldiler; ateşin içine girdiler; *sema'* ederek ateşi söndürdüler. Sonra geri dönüp tekkeye gelirlerken, dağdan *kara bir canavar* indi. Abdal Musa: «işte Teke Beyi'nin ruhu» dedi. Tekkeye odun getiren bir devriş baltasıyla vurup canavarı öldürdü. Bu esnade Teke Beyi de ölmüş, askerleri dağılmıştı. Bunu gören Alâiye Beyi, Musa'nın *hak erenler*'den olduğunu anladı; maiyetindeki üçyüz adamla gelip Şeyhin elini öptü; oğlunun kalmasına râzı oldu. Gaybî bu sûretle kırk sene tekkede hizmet etti; Şeyh ona Kaygusuz lakabını verdi. Nihayet, Hacca niyet etti. Abdal Musa ona bir *icâzetnâme* yazıp verdi. Kaygusuz kağıdı saklıyacak münasip bir yer bulamıyarak kalbinde saklamak üzere, onu, içtiği ayranına doğradı ve yedi. İşte, bundan sonra, kalbinden *hikmetler* (sâfiyane şiirler) söylemeğe başladı. Nihayet, Şeyh onun yanına kırk derviş verdi. Hacca niyet eden Kaygusuz, dervişleriyle beraber uzun bir seyâhatten sonra *Mısır*'a geldi. Meğer Mısır Padişahı'nın bir gözü kör imiş. Bunu gören Kaygusuz, hemen gözünün birine pamuk yapıştırdı, dervişleri de öyle yaptılar. *Dimyat*'tan gemiye binip Nil yoluyla *Bulak* iskelesine geldiler. Mısır Padişahı'nın Hâcib'i burada bunlara rasgeldi; Kaygusuz'a sorduğu suâllere aldığı cevaplar hoşune gitti. Ve Padişah'a bunların hâlini anlattı. Padişah bunları imtihan etmek istedi. Dervişleri ziyafete çağırıldı. Sofraya da sapı üçer karıştan uzun kaşıklar koydurdurdu. Sofraya iptida Mısır'ın zâhid ve âbidleri, beyleri davet edildi. Kaşıkları görünce şaşırıp kaldılar, birşey yiyemediler. Nihayet bizim dervişler oturdular. Herkes kendi kaşığıyla karşındakine yemek verdi. Padişah bunların ârif adamlar olduğunu anladı. Kaygusuz, Padişah'ın bir gözü görmediği için kendilerinin de gözlerinden birine pamuk yapıştırdıklarını söy-

ledi. Bundan pek mütehassis olan Padişah, pamukları çıkarmalarını emretti. Bunun üzerine Kaygusuz dua etti, hazır olanlar ellerini gözlerine sürüp «amin» dediler; devrişlerle beraber, Padişah'ın da gözleri açıldı. Şeyh'in bu kerametini gören Padişah, hemen tahttan inip Kaygusuz'un ellerini öptü, mürid oldu...

İşte Kaygusuz hakkındaki Bektaşî menkıbesi, umûmî hatlarla, bundan ibârettir ki, en son zamanlara kadar Bektaşîler arasında yaşamış ve hattâ muahhar zamanlara aid *tarihî eserlere* ve Hasluc'un istinad ettiği *Avrupa seyahatnâmelerine* kadar girmiştir. Menkıbedeki muhtelif motiflerden ve bahsedilen tarihî meselelerden burada bahsedecek değiliz. Yalnız şunu kaydedelim ki, bu menkıbe dede ne Alâiye ve Teke Beyleri'nin, ne de Mısır Padişahı'nın isimleri zikredilmediği gibi, seneler hakkında da hiçbir kayıt yoktur. Lûtfi Baba'nın verdiği malûmata göre Kaygusuz Abdal Mısır'a iptida hicrî 791 de gelmiş ve 796 da Mısır'dan çıkıp Mekke'yi, Medine'yi, Kerbelâ ve Necef'i ve Abdal Musa'yı ziyaretten sonra 799 da tekrar Mısır'a dönmüş ve 806 da *Kasr-ül Ayn* dergâhında postniğin olmuştur. Vefatı 848 dedir. Benim şimdiye kadar hiçbir *tarihî kaynak*'ta tesadüf etmediğim bu takvimî malûmat, acaba nereden alınmıştır? Bu hususta hiçbir şey söylenemez. Ancak, bunun herhâlde Mısır Bektaşîleri arasında mevcut eski bir an'aneye istinad ettiği anlaşılıyor.

Şimdi, Bektaşî rivayetlerini bir tarafa bırakarak, Abdal Musa ile Kaygusuz Abdal'ın *tarihî şahsiyetlerini* eldeki vesikaların bahsettiği imkân dairesinde tesbite çalışalım: Abdal Musa hakkında *Âşıkpaşazâde tarihi* inde epeyce tafsilat vardır; buna göre, Hacı Bektaş Veli müridlerindendi ve Hatun Ana'nın muhibbiydi. Hatun Ana, Hacı Bektaş'a bir *türbe* yapmıştı; Abdal Musa geldi, biraz orada oturdu. Orhan zamanındaki gazâlardan bâzılarına iştirâk etti; bir gazâda Yeniçeri'nin birinden bir *üs küf* alarak başına giydi; memleketine geldi. *Âşıkpaşazâde*'ye göre, Bektaşîlerin meşhur *elfi tac*'ının esası işte budur [2]. XV inci asır sonlarında

[1] F. W. Hasluc tarafından *Annual of the British School at Athens*, Vol. XXI, 1914-1916 (p. 84-124) de neşredilmiş olan *Geographical distribution of the Bektashi* unvanlı makalede (p. 97-99). Bu makale, müellifin ölümünden sonra, onun sair yazılarını da ihtiva eden *Christianity and Islam under The Sultans*, (2 Vol, Oxford 1929) unvanlı eserde de neşredilmiştir. Türkçe tercümesi: Ragıp Hulûsi, *Bektaşılık Tetkikleri*, İstanbul 1928, S. 1-51. Yalnız, 1934 de Mısır'da Ahmed Sırrı Baba tarafından Mısır Bektaşılığına ait şu isim altında küçük bir eser neşredilmiştir: الرسالة الاحديه في تاريخ المارقة العلية البكتاشيه بمصر: مطبعة الشباب بمصر. المحروسه، 1934 « 1352 Arapca 32 ve Türkçe 28 küçük sahifeden mürekkep olan bu eserde, Kaygusuz hakkında Bektaşî an'anelerine müstenid malûmat verilmiş, Mukattam tekkesinin etraflıca bir tavsifi ile, makalemize de ilâve ettiğimiz Mısır Bektaşî Şeyhleri silsilesini gösteren cetvel neşrolunmuştur. Mısır Bektaşılığının bilhassa XIX. asıra kadar olan eski zamanları için bu eserin tarihî kıymeti olama yacağı, izahdan müstağnidir.

[2] *Âşıkpaşa Tarihi*, İstanbul tabı, S. 200-205, aynı eser, Giese tabı, S. 200-202.

ve XVI ncı asırda yazılan sair Osmanlı tarihlerinde ve teracim kitaplarında, *Bursa tarihi* aid bâzı eserlerde, Abdal Musa'nın Orhan'la beraber Bursa fethinde bulunduğu ve Geyikli Baba ile mütekabil kerametler gösterdikleri ve hattâ *Bursa*'da medfun olduğu mukayettir[3]. İşte görülüyor ki bütün bu rivâyetlerde de vuzuh yoktur. Yalnız, Abdal Musa'nın Hacı Bektaş Veli ile münasebeti ve Orhan zamanında yaşadığı anlaşılıyor ki, XV inci asır sonlarında tesbit edilen bu rivâyetin Bektaş an'anesinden alınmış olması pek tabiidir. Abdal Musa'ya aid olan Bektaş an'anesinin *Antalya* livası dahilinde mahâllileştiğini ve XVII nci asırdan itibaren *Elmalı* kasabasının üç saat kadar cenubunda *Tekke* karyesinde onun türbesine tesadüf edildiğini görüyoruz [4]. Kezalik yine o havâlide *Fenike*'nin bir saat kalar garbında *Kâfi Baba türbesi* ve tekkesi vardır ki, türbe kapısındaki XIX uncu asra aid bir kitabede bu Kâfi Baba'nın Abdal Musa hâdimlerinden olduğu mukayettir [5]; yine *Elmalı*'da, Kaygusuz menakıbında *Karacanovar*'ı baltasıyle öldürdüğü zikredilen *Baltası Gedik*'in mezarı da mevcuttur[6]. Hasluc, *Elmalı*'nın üç saat şimalinde Abdal Musa'nın müridlerinden Kilerci Baba'nın mezarını muhtevi bir *tekke* bulunduğunu söylüyor[7]. İşte bütün bu tafsilât, Abdal Musa ile müridlerine ait rivâyetlerin en ziyade bu havâlide temerküz ettiğini göstermektedir. Bu havâlinin eskidenberi mühim bir *bâtını-şif* merkezi olduğunu, ve bu cins aktydelere en fazla merbut olan Türkmen aşiretleri'nin buralarda kesafetle yaşadığını, hattâ *Tahtucular* zümresinin de bulunduğunu düşünürsek, bu meseleyi daha iyi anlarız[8]. XV-XVI ncı asırlara ait tarihî kaynaklarda Abdal Musa'nın Bursa'da metfun olduğu yazıldığı halde[9], XVII inci asırdan itibaren Abdal Musa an'anelerinin bilhassa *Teke* vilayetinde temerküz etmesi, tetkike

[3] Meselâ *Aşıkpaşazâde*, de, *Küh-ül-Ahbâr*'da, *Tâc-üt-Tevârih*'de, *Şağâyiğ*'da, *Bursalı Belîğ*'in *güldeste-i Riyâz-ı-Irfan*'ında ve daha bu gibi tarihî eserlerde. Şükru'llah'ın *Behcet-üt-Tevârih*'inde, F. Gierre tarafından neşredilen *Anonim*'de *Abdal Musa*'nın adı geçmez. *Bursalı Tahir beyin Osmanlı Müellifleri*, Sadettin Nüzhet'in *Bektaş Şairleri*, Rifki'nin *Bektaş sırrı*, Muhtar Dağlı'nın *Bektaş tomarı*, İstanbul 1935 gibi muahhar eserlerde *Abdal Musa* hakkında verilen malûmat, hep menkibelere müstenittir. G. Jacob Brown (A. Rose tab'ı), J.K. Birge gibi garb müellifleri de, sadece bu rivâyetleri iktibasla iktifa etmişler, *Tarihî tenkit* fikrinden tamamiyle uzak kalmışlardır. Şimdilik bu hususu en etraflı tetkik olarak bizim *Türkhalk Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde verdiğimiz mâlûmata müracaat ediniz.

[4] Tafsilât için aynı esere müracaat.

[5] Tafsilât aynı eserde.

[6] Tafsilât aynı eserde.

[7] Hasluc, *Bektaşlık tetkikleri*'ne bakınız.

[8] Abdal Musa an'aneleriyle, yine ona bağlı olan kaygusuz an'anelerinin bilhassa XVII. asırda burada temerküz ettiği, tarihî kaynaklardan anlaşılıyor.

[9] *Türk Halkedebiyatı Ansiklopedisi*'ndeki *Abdal Musa* maddesine bakınız.

değer bir meseledir. Tarihi menbalara kadar geçen eski Bektaşî an'anesi-ne göre, bütün bu rivâyetler bir tek Abdal Musa'ya aittir; Bu isim altında iki tane Bektaşî velisi olduğu hakkında bir an'ane de mevcut ise de, o kadar yayılmamıştır [10].

*Denizli'*de mevcut 811 tarihli bir kitabe, bu meseleyi büsbütün karıştırmaktadır: bugün bir çeşmenin sağ duvarında duran ve harab olmuş bir tekkeye ait olduğu tahmin edilen bu kitabede *Eş-Şeyh Mustafa Abdal Musa* ismine tesadüf ediliyor, Acaba bu Abdal Musa da ayrı bir şahsiyet midir? Yoksa, *Bursa'*da, *Elmalı'*da ve *Denizli'*de hâtırası yaşiyen adam aynı adam mıdır? Bu iki muhtelif noktayınazarın leh ve aleyhlerinde türlü türlü istidlâllerde bulunulabilirse de, eldeki vesikalarla meseleyi sarîh ve kat'î olarak halle imkân yoktur. Yalnız, bütün bunlardan çıkarılacak netice, XIV üncü asrın ikinci nısfında Abdal Musa isminde bir Bektaşî dervişinin yaşamış olduğu ve XV inci asırda şöhretinin *Anadolu'nun muhtelif sâhalarına* yayıldığıdır. Abdal Musa'nın Bektaşî olmayıp, sonra Bektaşîler tarafından kendi an'anelerine ithâl edildiği hakkında *Türk edebiyatında ilk Mutasavvıflar'*da ileri sürülen noktayınazar [11], tashihe muhtaçtır: Bektaşîliğin ancak XV inci asrın ikinci nısfında teşekkülü hakkındaki eski faraziye, sonradan elime geçen yeni vesikalarla tamamen değiştiği için [12], artık Abdal Musa'yı *Bektaşî dervişi* addetmemek için hiçbir sebep kalmamıştır. Bektaşîler arasında Abdal Musa'ya isnad olunan bâzı eserlerin hakikaten ona ait olup olmadığı da kat'î sûrette kestirilemez [13].

[10] Aynı eserde.

[11] Bu kitabe, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Kitabeler* adlı kitabında (İstanbul, 1929, S. 26) münderiçdir.

[12] 1922 de Paris'de toplanan Dinler Tarihî Kongresinin zabıtlarında çıkan *Bektaşîliğin menşeleri* adlı makalemize bakınız.

[13] Abdal Musa hakkındaki araştırmalarımızın tarihî neticelerini şu sûrette hülâsa edebiliriz: Abdal Musa'dan bahseden kaynaklardaki mâlûmat, onun tarihî şahsiyetini aydınlatmaktan uzaktır. Yalnız şunu söyleyelim ki, biribirinden ayrı iki Abdal Musa bulunduğu iddiası, *Bursa'*da ve *Elmalı'*da ona isnad edilen iki ayrı medfeni izah ve te'vil için uydurulmuşdur. Hâlbuki Türk din tarihinde, aynı veli'ye muhteif yerlerde mezarlar isnad edildiği pek çok görülür. Abdal Musa an'anesinin bir zamanlar *Bursa'*da, *Yatağan Baba* ile *Aydın* vilâyeti cenubunda, ve sonra en kuvvetli sûrette *Teke* havâlisinde yerleşmiş olması, galiba, bu an'enenin takib ettiği istikameti göstermektedir. Hükûmet merkezi olan *Bursa'*da sünnilîğin tabîî galebesinden sonra, bu an'ane, eskidenberi *kétérodoxe* Türk oymaklarının yaşadığı *Aydın* taraflarına hicret etmiş, ve o yoldan, koyu bir kızılbaş merkezi olan *Teke* havâlisine giderek orada kuvvetle yerleşmiştir.

Menkibelere dayanılarak yapılan bu tarihî istidlâli kuvvetlendirecek birkaç vesikaya malikiz: *Fatih* devrinde *Teke İli'*ne ait resmî bir vesikada, *Fenike* tevabiinde Abdal Musa *Tekkesi'*nden bahsolunmakta, ve eski zamanlardanberi vakıf olduğu rivâyet edildiği hâlde defterde bulunmadığı ve *Fatih*'in berâtiyle tasarruf edilmekte bulunduğu yazılmaktadır. [Ahmed Refik, *Fatih zamanında Teke İli*, T.T.E.M, numara 2 (79),

Kaygusuz Abdal hakkındaki mâlûmat ta, esasında, Bektaşî an'anesine istinad ediyor [14]. Yalnız, elde bulunan manzum ve mensur eserleri sayesinde onun hakıyķî şehsiyetini öğrenebiliyoruz. Şiirlerinde Abdal Musa'ya mensup olduğunu gösteren bâzı parçalar mevcut olduğundan, Bektaşî an'anesinin bu hususta tarihî hakıyķate tetâbuk ettiği anlaşılıyor [15].

[14] Umumiyetle *tarihî mahiyett* zannolunan Kaynaklarda bile, kaygusuz hakkındaki mâlûmat, Bektaşî an'anelerine dayanmaktadır. Bu hususta burada tafsilâta girişmek istemiyoruz.

[15] Kaygusuz Abdal'a isnad olunan birçok şiirler mevcuttur ki, bunların bir kısmı hiç şüphesiz isnadlardan ibaret olmakla beraber, bir kısmı da her hâlde ona aittir. Ve onun, hakikaten çok orijinal bir tarzı vardır ki, bilhassa Bektaşî şâirleri arasında birçok muakibler bulmuştur. Bu hususta *Türk Edabiyatında İlk Mutasavvıflar'* da verdiğimiz îzahata bakınız. Kıymetli talebem *Abdûlbaki Gölpınarlı'nı* bana verdiği mâlûmata göre, *Nâriosmaniye Kütüphanesi'*nde 4904 numaralı mecmuada onun mensur ve manzum birçok eserleri vardır; ve *Millet Kütüphanesi'*nde eski 759 numarada kayıtlı bir mecmuada da onun *Dolabnâme* adlı - arûz ile yazılmış - bir manzûmesi mevcuttur. Bektaşî cönklerinde de ona isnad edilen birçok manzûmelere rastlanır [*İlk Mutasavvıflar'*a, Sadettin Nüzhet'in Bektaşî şâirleri'ne, Ziyaeddin Fahrî'nin *Sergüzeşt-i Kaygusuz Abdal* hakkındaki makalesine [*Hayat*, sayı 17, 1927] bakınız. Her hâlde, onun eserleri ve bilhassa şiirleri hakkında hususî bir tetkike ihtiyaç vardır; ve mevcut eserler arasında hakıyķaten ona ait olanları ayırmak, çok müşkil olmakla beraber, imkânsız sayılmaz. *Şanî zade Tarihi'*nde gözüme çarpan küçük bir kayd, Rusların Osmanlı İmperatorluğu dahilinde ahâlinin ma'neviyatını bozmak için yaptıkları propaganda faaliyeti meyanında, Kaygusuz Abdal'a isnad edilen şiirler tertip ettirdiklerini de göstermektedir [*Şanî zade Tarihi*, C. 2, S. 27]. Bu ifade, Kaygusuz'un Türkiyedeki Bektaşî-Kızılbaşlar arasındaki nüfuz ve şöhretini te'yit edecek bir mahiyettedir.

1340, S. 73]. Burada zikredilen tekkenin *Fenike* civarındaki *Kâfi Baba Dergâhı* olduğu anlaşılıyor; bu tekkeyi *Evlîya Çelebi'*nin de Abdal Musa'ya isnad etmesi, görülüyor ki doğrudur ve eski bir an'aneyle dayanmaktadır. Fatih devrine ait vesîkada, bu tekkenin eski zamanlardanberi mevcut olduğunun ayrıca tasrih edilmesi, bunun her hâlde XIV. asır ortalarında kurulduğuna bir delildir. Bu vesîkada ayrıca *Elmalı*'dan tahsedildiği hâlde orada Abdal Musa'ya ait hiçbir tekkenin zikredilmemesi, o sırada Abdal Musa an'anesinin yalnız *Fenike*'de bulunduğuna bir delildir.

Bütün bu menkibeler ve an'anelerle tarihi vesîkaların te'lifinden çıkarılabilecek netice, şimdilik şudur: *Hacı Bektaş'*ın doğrudan doğruya müridlerinden olmasa bile her hâlde XIII—XIV. asırlarda *Anadolu*'yu dolduran Babaî dervişlerinden olan Abdal Musa *Bursa* fethinde bulunduktan sonra *Denizli*, *Aydın* havâlisinde bulunmuş ve sonra *Fenike*'ye gelmiştir; *Denizli* kitabesi belki onun dervişlerinden birine aittir. Kaygusuz, aşağıda göreceğimiz gibi, XIV. asrın son yarısında ona bu tekkede intisab etmiştir. XVI. asırda *Anadolu*'da Bektaşılığın inkişafı neticesinde, *Elmalı* 'daki tekke kurulmuş, ve an'aneleri bütün o sâhalarda kuvvetle yerleşmiş olan Abdal Musa'ya isnad edilmiştir. Buna rağmen *Fenike* dergâhında Abdal Musa an'anesinin devamını, *Evlîya Çelebi'*nin ifadesinden kat'iyetle anlıyoruz. Bu dergâh XVIII. asırda - galiba oranın meşhur şeyhlerinden biri olan *Kâfi Baba*'ya isnad edilmekle beraber, o da Abdal Musa dervişlerinden olarak gösterilmiştir. Bâzı Bektaşî şiirlerinde ve bu son tekke kitabesinde Abdal Musa'ya *Pir-i-Sânî* lâkabı verilmesi, Bektaşî gülbânklerinde onun "*Anadolu gözçüsü*", addedilerek ve

Kitab-ı Dilküşâ'nın 900 de istinsah edilmiş bir nushası mevcut olduğu gibi [16], *Câmi'-ün-Nazâ'ir*'de de bir manzûmesine tesadüf edildiğinden Kaygusuz'un her hâlde XIV üncü asır sonlarında ve XV inci asrın ilk nısfında yaşamış bir adam olduğu meydana çıkıyor. *Manastır*'da Kaygusuz'a ait bir makam ve onun hakkında bâzı an'aneler mevcut ise de [17], bu, onun halk arasındaki şöhretinden ileri gelmektedir; din tarihinde buna benzer birçok misâller mevcut olduğundan, bunda *tarihî bir esas* aramağa lüzum yoktur.

Kaygusuz'un *Mısır*'a seyahati ve *Mısır*'da Bektaşılığı yayması hakkında tarihî kaynaklarda hiç mâlûmat yoktur. Bilhassa XIV ve XV inci asırlara ait başlıca *Mısır* tarihi menbalarında buna ait bir kayda rasgelmedim. Meselâ Makrîzî *Kahire*'deki muhtelif tekkelerden bahsettiği hâlde, Bektaşî tekkesinden hiç bahsetmemektedir [18]. Maamâfi, tarihî noktâ nazardan, Kaygusuz'un *Mısır*'a gidip orada Bektaşılığı tâmi etmiş olmasında hiç bir imkânsızlık yoktur; ve bunun tarihî kaynaklarda mukayyed olmaması, hattâ müstakbel tedkikler neticesinde de böyle bir kayda tesadüf edilmese bile - böyle bir hadisenin vâki olmadığına aslâ delalet edemez. Yalnız, şimdilik, bunu sadece bir *faraziye* halinde ileri sürmek doğrudur. *Anadolu* ile daima harsî münasebetlerde bulunan ve bilhassa *Antalya*, *Alâiye* gibi ticaret merkezleriyle daima rabitasını muhafaza eden *Mısır*'da Bektaşılık XV inci asrın ilk senelerinde yerleşmiş olabilir. Memlûkler zamanında *Mısır*'da Türk unsurunun ehemmiyetli mevki ve Türk lisan ve edebiyatının buradaki ehemmiyeti düşünülürse [19], dervişlerini yine Türkler

Rumeli gözcüsü Seyyid Ali Sultan ve *Arabistan gözcüsü* Kaygusuz Sultan'la beraber zikredilmesi (bendeki muhtelif yazma Bektaşî risalelerinde), Bektaşî erkânında *Ayakçı postu*'nun onun adına izafe edilmesi, *AşıkPaşaZâde*'nin ifadesi, Abdal Musa'nın Bektaşılıkdaki büyük mevkiini anlatmağa kâfidir. *Teke* havâlisindeki Türkmen zümreleri arasında Abdal Musa ve Kaygusuz an'anelerinin halâ kuvvetle yaşaması, ve bunlara isnad edilen şiirlerin halâ okunması, oralardaki birçok yer isimlerinin halk arasında bu menkibelerle alâ kadar gösterilmesi, bu fikrimizi daha ziyade kuvvetlendirmektedir.

[16] *Hacı Bektaş Kütüphanesi*'nden *Ankara Umumî Kütüphanesi*'ne nakledilmiş kitaplar arasında. Bunun baş tarafındaki farisi bir kayıttâ 900 de Emir İsfendiyar zamanında Kastamuni'de tasnif olunduğu yazılmışsada, sonunda istinsah kaydı yoktur. Hâlbuki tarihen buna imkân olamaz. Binaenaleyh bu tarihin hiç olmazsa yarım asır daha geriye getirilmesi îcabeder.

[17] Kaygusuz'un - 940 da İstanbul'da tertip edilmiş olan - *Nâriosmaniye Kütüphanesi*'ndeki 4904 numaralı mecmuadaki *Budalanâme*'sinde şu fıkra vardır: «İmdi bu bir derviş dahi Muhammed Mustafa'nın sekiz yüz yılında geldi. Ol dahi der ki...». *Manastır*'daki makam hakkında Mehmed Tefrik'in *Manastır Vilâyeti Tarihçesi* adlı küçük risalesindeki mâlûmat, ehemmiyetsizdir.

[18] *Mısır* tarihine ait Memlûk devri menbaları üzerinde daha etraflı araştırmalar yapılacak olursa, belki bu hususta bâzı malûmat elde edilebilir.

[19] Bu hususta *Türk Edebiyatı Tarihi*'mize bakınız.

arasında bir Bektaşî teşkilâtı'nın burada mevcudiyeti pek tabii görülebilir. *Tarâyiğ al-Haqâyiğ* müellifinin, meşhur İran sofisi Şah Ni'metullah Velî'den bahsederken yazdığı bir fıkra, ilk bakışta bu hususta bizi tenvir edecek gibi görünür: 730 veya 731 de *Kuhistan*'da doğan Seyyid Nureddin Şah Ni'metullah, ikmalden tahsil sonra, ricâlullah ile mülakat için her tarafı dolaşmış, ve bu sırada, *Mısır*'da Kaygusuz Baba'nın medfun olduğu mağarada bile üç sene *erba'inler* çıkarmış, ve burada bulunan Baba Hacı Ali ve Baba Hacı Lutfullah adlı dervişler onun kerametlerini görerek kendisine mürid olmuşlardır. Müellif, mağaranın methali üzerinde nesih yazıyla «Seyyid Ni'metullah'ın burada üç sene kalıp erba'inler çıkardığı» mahkûk olduğunu da ilâve ediyor [20]. Hıdîv'in burada birtakım binalar yaptırmış olduğunu da ilâve eden müellifin ifadesi, anlaşılıyor ki, son zamanlara aittir. Esasen Seyyid Ni'metullah'ın hayatı ve Kaygusuz'un zamanı hakkındaki malûmatımız, bu rivâyetin *esassızlığını* anlamağa kafidir: Seyyid Ni'metullah, bütün bu zivâretlerden ve erba'inlerden sonra, Şeyh Abdullâh Yafi'i'ye intisap ettiği zaman, henüz gençti; binaenaleyh *Mısır*'da erba'in çıkardığı esnada, Kaygusuz'un *Mısır*'a gelip orada vefat etmiş olması, tarihen imkansızdır. Müellif, bu rivâyeti nereden iktibas ettiğini tasrih etseydi, belki o zaman başka netiyeler istidlâli mümkün olurdu; Meselâ, belki «Kaygusuz'un o mağarada medfun olduğu ve Hıdîv tarafından orada binalar yaptırıldığı» hakkındaki parça, müellif tarafından ilâve edilmiş olabilirdi; ve Seyyid Ni'metullah'ın orada Baba Hacı Ali ve Baba Hacı Lutfullah ile mülakatı teeyyüd edebilirdi. Maamâfi *Tarâyiğ al-Haqâyiğ* daki rivâyet, hiçbir eski menbaa istinat etmiyen bugünkü şekliyle, tarihî bir mahiyette sayılamaz. Olsa olsa, Kaygusuz'u Mısır rapteden Bektaşî an'anesinin muabhar zamanlardaki intişarını, ve Bektaşî an'anesiyle *Ni'metullahî* an'aneleri arasında kurulmak istenen rabıtayı gösterebilir. İşte, görülüyor ki, Kaygusuz'un *Mısır*'a seyahati ve Bektaşîliğin XV inci asırdan evvel orada yayılmağa başladığı hakkındaki Bektaşî an'anesini teyit edecek, hiçbir tarihî delilimiz yoktur. Bu vaziyet karşısında, Bektaşîliğin *Mısır*'da başlangıcı hakkında şimdilik kat'i bir şey söylemeğe imkân göremiyoruz; ve bu hususta, yukarıda zikrettiğimiz *faraziye* ile iktifa ederek, daha sonraki asırlar hakkında elimizde bulunan vesikaların tahlil ve teşrihine geçiyoruz.

II

Mısır, Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra, Bektaşîliğin orada da ehemmiyet kazanacağı pek tabiiydi. *Yeniçeri Ocağı*'yla *Bektaşîlik* arasında mevcut alâka, bu tarîkatin Osmanlı hâkimiyetiyle müterâfik olarak

[20] *Tarâyiğ al-Haqâyiğ*, C. 3. S. 3.

yayılmasını intaç ediyordu. İşte bu sûretle, XV inci asırda *Mısır*'da Bektaşılığın yerleştiğini gösteren Kaygusuz'a ait an'ane kabûl edilmese bile, XVI inci asırda burada Bektaşî tekkesi açıldığı kendiliğinden anlaşılır. Mısır'daki eski yerli - meselâ *Bedeviyye* gibi - tarikatların rekabeti karşısında, Bektaşılığın burada kuvvetlenemeyeceği pek tabiiydi; bundan başka, Bektaşılık, - mesela *Makedonya*'da, *Arnavutluk*'ta, *Tesalya*'da, *Girid*'te olduğu gibi - gayrimüslim unsurlar arasında kuvvetli bir misyonerlik faaliyeti göstermek kabil olan yerlerde, yahut, göçebe Türkmen muhitlerinde kökleşebiliyordu. Hâlbuki, *Mısır*'da buna mümasil bir vaziyet yoktu. Bu itibar ile de, *Mısır*'da Bektaşılık, kendi taraftarlarını, en ziyade, Osmanlı İmparatorluğu'nun sair sâhalarından gelen Türkler ve Balkanlılar arasında bulacaktı. Hâlbuki *Memlûk* hakimiyetinin son seneleri esnasında meşhur Şeyh İbrahim Gülşeni'nin Mısır'a gelip yerleşmesi, burada *Gülşeniyye* tarikatına kuvvetli bir mevki vermişti. Osmanlı hâkimiyeti esnasında Mısır'daki Türkler'in - bâzan İmparatorluk idaresini telâşa düşürecek kadar İbrahim Gülşeni'ye bağlandıklarını, bâzan, yeni gelen vâlilerin, maiyetlerini bu Şeyhe intisaptan şiddetle menettikleri hâlde muvaffak olamadıklarını biliyoruz [21]. İşte bu itibarla, XVI inci asırda, Mısır'da Bektaşılığın sönük bir vaziyette kaldığını tahmin kabildir. Esasen, şimdilik, bu asırda Mısır'da Bektaşılık hakkında elimizde sarîh bir vesîka da yoktur. *Lemazât*'ta mevcut bir kayıt, bu asır sonlarında *Mısır*'da Sersem Mehmed Dede isminde meczub bir *Bektaşî* dervişinin şöhreti olduğunu, bâzı kerametler gösterdiğini, ve Dede'nin 1017 (M. 1608-1609) de kale burcuna çıkarak kaybolduğunu, hayat ve mematından eser bulunmadığını gösteriyor. XVI ncı asırda Mısır Bektaşılığı hakkında bulabildiğim yeğane kayıt budur. Maamâfi, müstakbel tetkikler neticesinde bu hususta daha fazla mâlûmat edinileceği kuvvetle ümid olunabilir[22]

[21] İbrahim Gülşeni'ye ait menakıb kitaplarında, ve bilhassa şeyh Muhyi-i Gülşeni'nin rıfassal menakıb kitabında bu hususta çok mühim tafsilât vardır. Mısır'da Gülşenilerin XVI. asırda, Kanunî Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında oynadıkları röl ve Makbûl İbrahim Paşa'nın onlara karşı ittihaz ettiği siyaset, başlı başına tetkik edilecek mühim bir mevzudur. Bu bahsettiğiniz eser, bu meseleyi tabii Gülşenilerin görüş zaviyesinden - gösteren en mühim bir vesîkadır [hususî kütüphanemiz yazmaları arasında]. *Menâzır-el-Avalim* sahibi, 1001-1002 senelerinde *Kahire*'de bulunduğu sırada, onun mezarını ziyaret ettiğini yazar [Süleymaniye Kütüphanesinde, Esad Efendi kitapları arasında, 2421 numarada]. Müellif, *Kahire*'de hiçbir Bektaşî tekkesinden bahsetmemektedir. Kahire Gülşeni tekkesi hakkında : *Evüya Çelebi Seyahatnâmesi*, X, 243-246.

[22] Mahmud Hulvî'nin Halvetiye tarikati ricali için yazdığı *Lemazât* تلمذات adlı mühim eserde (eser, ve müellifi hakkında; Bursalı Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'ne bakınız) şu kayda tesadüf ettim: [birisi de Sersem Mehmed Dede dir kim mukaddemâ danışmend iken *Hacı Bektaş* fıkârâsından olup cezbe-i ilâhiyye meczûbu olmuştur. Bu fakir 1012 tarihindeniyeti-i-hacc t-şerif edup Mısır'da deve kiralayup hüccâc ile çıkmayı mu-

XVII nci asra geçince, *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi* sayesinde Mısır'da Bektaşılık hakkında sarîh mâlûmat edinebiliyoruz. Bu sayyahın rivâyetine göre, Mısır şehrinde yani *Kahire*'de 1060 tekke mevcutmuş ve bunlardan 200 ü Seyyid Ahmed Bedevî müridlerine mahsus imiş [23]. Evliya Çelebi *Kahire*'de dört Bektaşî tekkesi kaydediyor:

I — HASAN BABA TEKKESİ.

An'ane göre bu Hasan Baba Peygamber'in alemdârı imiş. *Azap odaları*'nın ortasında küçük kubbeli bir bina imiş. Bektaşî tekkesi olmuş. İçinde yirmi derviş varmış. Azapler âsîtânesi mutfâğından tayınları varmış.

II — KAYGUSUZ BABA TEKKESİ.

Kadıasker kapısı yakınında, *Beynelkasreyn*'e yakın bir yerde, karanlık, kapısı açık bir dergâh imiş. O kadar geniş değilmiş. Evkaflı da yokmuş. Yirmi kadar ihtiyar derviş oturmuş. Sadaka ile geçinirlermiş. Bir küçük meydanı (yâni *âyin mahalli*) ve bir de *türbes*'i varmış. Her cuma namazından sonra gelip gidenlere koyun eti ve yoğurtlu pilâv ikram ederlermiş.

III — ABDULLAH-I-ANSÂRÎ TEKKESİ.

Yukarı *İç Kale*'de Mukabeleci konağı içindeymiş. Bu tekkeye bir kaç Bektaşî dervîşi tasarruf ediyorlarmış.

---

karrer eylemiştim. Bir hizmetkârım var idi. Birgün Sersem Dede'nin mekânına uğrayup hayır dua rica eyledikte, ol hizmetkâra hitap edüb : şol ayaklarla sen de Kâ'beye varmak istersin, olamı, siz de hem ! dedikte, ben dahi : Sultanım, ya duacınıza müyesser midir? dedim. Bana dahi hande edüb :

Kâ'be kıblem senin cemâlidir Hacer-ül-Esved anda hâlidir
deyüb bize dahi öyle nutuk ettiler. Muhassal takayyüd etmeyüb hüccaela maan binüb *Burke Şeref han*'a çıktım. Hikmet-i-Hüdâ bir garip hâl olub girü Mısır'a dönüp ol sene nasib olmadı. Meczûb-ı mezkûr hicretin 1018 de Kale-i-Mısır'a çıkup burc üzerinde nâbûd olmuşlar. Hergiz hayat ve memâtinde eser bulunmadı [hususî kütüphanemizdeki yazma nüsha, varak 319 a].

Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Adsız Mecmua*'da çıkan bir makalesine göre, Beyazıt Umumî Kütüphanesindeki *Vilâyetname-i-Hacı Bektaş* nüshasının üzerindeki bir vakfiyyede, kitabı 895 tarihinde Mısır'da vakfedilmiş olduğu tasrih edilmektedir. Bu, daha Osmanlılardan evvel Mısır'da Bektaşîlerin mevcudiyetini gösteren tarihî bir delildir ki, yukarıda Bektaşîliğin XV. asırda Mısır'da yerleşmeğe başladığı hakkındaki faraziyemizi kuvvetlendirebilir.

[23] *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, X, 236. Evliya Çelebi burada, mütad olan mubalagasiyle, Kahire'de 360 tarîke mensup insanlar olduğunu da söyler ve bu arada *Bektaşîleri* da sayar. Maamâfi *Bedevîyye* tarîkine mensup tekkelerin defterlere nazaran bütün Mısır eyaletinde 2060 dane olduğunu kayd eder ki, buna inanmamak için bir sebep yoktur.

IV — KASR-UL'AYN TEKKESİ.

Nil kenarında *Kasr-ı-bül-'Ayn-i-Baybars* diye mâruf bir teferrüçgâhda bulunan bu tekke, Evliya Çelebi'nin ifadesine göre, Mısır'ın en mühim Bektaşî tekkesi imiş. Bu itibarla *Seyahatnâme*'de ona ait oldukça mühim tafsilat bulunuyor ki, biz o tafsilatın en mühim noktalarını iktibas ediyoruz: tekke, *Kasr-ı-bül-'Ayn* teferrüçgâhının ortasında, muazzam kubbeli bir bina-
dır. Mermerle döşeli meydan (*âyin mahalli*) bin adam alabilir. Meydanın dört tarafı kurban postlariyle döşelidir. Mihrab dibinde Şeyh Mehmed Dede [24], alt yanında baş halife, sonra sırasıyla imam, müezzin, duacı, şeriatçi, tarikatçi, asâdâr, alemdâr, meydancı, mihmandâr, aşçı başı, ekmekçi başı oturup herkes kendi işiyle meşgûl olur. Kimi *Kur'ân* okur, kimi başka şeyler mütalea eder. Ehl-i sünnet ve cemaat Abdallardır [25]. Gelip gidenlere fevkalâde ikram ve riâyet ederler. Binanın dört tarafında tunç kafesli pencereler vardır. Pencerelerden bakılınca, dışarıyı efsanevî bir bağ gibi gözükür. Dışarda bâzı Bektaşî şeyhleri gömülüdür. Kubbenin içinde, çepeçevre, kurban edilen koyunların aşık kemikleri tespih gibi bir ipe dizilip asılmıştır. Dervişler « Âşık, senin de bu dergâhta bir kurban aşığın olsun » diye bâzı gelenlerden kurban niyaz ederler. Duvarlarda tarîkate ait birçok eşya, palhenkler, keşküller, sapanlar, teberler, bayraklar, kudümler, nefirler, ziller asılıdır [26]. Mihrabın iki tarafında bayraklar, yıldızlı şamdanlar, kıymetli çerağdanlar, kandiller mevcuttur. An'aneye göre, gûya Sultan Selim evvelce alelaide bir seyyah gibi Mısır'a geldiği zaman, birkaç gece bu tekkede misafir olmuş; giderken, tekrar geleceğini söylemiş. Fetihden sonra da, ah-dine vefa ederek, bütün *Has Odalılar*'la beraber gelerek yedi gece misafir olmuş. Sultan Selim'in yattığı maksûrede kimse oturmaz ve orada tekkeye vakfedilen kitaplar durur [27]. Tekkenin mutfağında ve fırınında, yalın ayak başları açık, *çâr-darp* dervişler hizmet eder. Sofra, sabah ve akşam, gelen gidene açıktır. Bâzı vakit memleketin ileri gelenleri tekkeyi ziyârete gelirler; ve Dede Efendi'ye reca ederek *dervişlerin şiirlerini* dinlemek isterler. Dede Efendi de şiir ve mûsikiye aşına olan Şeydâ Dede, Zâhir Dede, Âşı-

[24] Bektaşî tekkeleri hakkındaki bu tafsilât için bakınız: *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, X, S. 246-250. Makalemize ilâve edilen cetvelde bu Mehmed Dede'nin ismi yoktur. Buna nazaran, bu cetvelin pek itimada lâyık olmadığı anlaşılıyor. Aşağıda da bu şüpheleri artıracak başka deliller zikredeceğiz.

[25] Evliya Çelebi, eserinde *Bektaşîlar*'dan bahsederken, daima aynı tâbirleri kullanır, ve onların ehl-i sünnet-ve-l-cemaat olduklarını daima tekrarlar.

[26] Umumiyetle Bektaşî tekkelerinde bu eşyaya tesadüf olunur. Bunların mahiyeti ve mânâsı, hususî bir tetkikyke muhtacdır; ve böyle bir tetkik'cen çıkacak netîceler çok mühimdir.

[27] Bu an'ane, Mısır Bektaşîları arasında son zamanlara kadar devam ediyordu.

kan Dede, Kurban Dede, Talebkâr Dede, Ric'i Dede, Gavvas Dede, Civan-Mest Dede, Medhûş Dede gibi dervişleri çağırır. Bellerinde zerdesteleri, ellerinde mecmuaları, bunlar ikişer ikişer meydana çıkarlar. Birbirlerine karşı şiirler okurlar [28]. Sonra, dergâhın köçeklerinden [29] Can Gülü, Ten Balı, Şir Ali, Can Veli, Şah Memi, başları ve ayakları çıplak, sırtlarında tennûreleri, ellerinde nefir, teber ve zerdesteleri olduğu hâlde meydana çıkarlar; birbirleriyle mülâtafe ederler, nükteler söylerler; Kaygusuz Abdal ve Murad Abdal şiirlerinden yemeğe içmeğe müteallik *tekerlemeler* okurlar [30]. Evliya Çelebi'nin ifadesine göre, bunların, bengilerin esrarına ait o kadar latifeleri varmış ki, dinliyenler, gülmekten katılırlarmış. 1081 tarihinde Mısır vâilliğinde bulunan İbrahim Paşa bir köşesinde cıvırd meydanına nazır köşk bina etmiş ve Evliya Çelebi de buna bir tarih söylemiştir ki, *Seyahatname*'de mukayyettir. [31].

İşte XVII nci asırda Mısır'da Bektaşılık hakkında elimizde olan en mühim vesika budur. Acaba bu *Kasrül'Ayn* tekkesi ne zamandanberi Bektaşî tekkesi idi? Bugün Mısır Bektaşîleri arasındaki an'aneye göre, bu dergâh 806 da bilaassa Kaygusuz Baba için inşa edilmiştir. Hâlbuki, bunu te'yid ve hattâ iyma edecek hiçbir vesika yoktur. Evliya Çelebi'nin bu tekke-den bahsederken Kaygusuz Baba'yı hiç zikretmemesi ve *Kaygusuz Baba tekkesi* olarak ayrıca bir tekkeden bahsetmesi, *Kasrül'Ayn* dergâhıyla Kaygusuz Baba arasında hiçbir alâka olmadığına en bâriz bir delildir. Eğer XVII nci asırda Mısır Bektaşîleri arasında böyle bir an'ane mevcut olsaydı, Evliya Çelebi onu mutlaka kaydedecekti. Hâlbuki o asırda Mısır Bektaşîlerinin Kaygusuz adını taşıyan diğer bir *tekkeleri* mevcuttu. Ve *Kaygusuz an'anesi* o tekkede temerküz etmişti. Sonradan bu tekke ortadan kalktıktan sonra, *Kaygusuz an'anesi*, Mısır'ın en mâruf Bektaşî tekkesi olan *Kasrül'Ayn* dergâhına isnad edilmiş olmalıdır. Üss-i Zafer müellifi Esad Efendi, Bektaşîler aleyhinde çok şiddetli isnadları ihtiva eden bu eserinde, Bektaşîlerin: «Sultan, Baba, Abdal lâkapları Bektaşîlere mahsustur» diyerek bu namları taşıyan merkad ve zaviyeleri istiyla ettiklerini kaydettiği sırada, Mısır'da *Kasrül'Aynî*'de Nil kenarındaki tekkenin *Buhârî* şarihi Aynî'ye ait olduğunu ve sonradan Bektaşîler tarafından mevhum bir Aynî Baba'ya isnad edilerek zapt edildiğini söyler [32]. Bu dergâhın Aynî'ye isnadının, tarihî bir esasa

[28] Bu müşâere tarzında tetkîye şayandır.

[29] Genç Bektaşî dervişlerine verilen üvandır. Fakirî'nin *Tarîfât* risalesine bakınız.

[30] *Kaygusuz Abdal*'ın böyle şathiyyat vâdisinde de şiirleri vardır. *Evliya Çelebi*'nin kaydı, Kaygusuz an'anesinin ve ona ait eserlerin Mısır Bektaşîleri arasında XVII. asırda mâruf olduğunu göstermektedir.

[31] *Evliya Çelebi*'nin tarihi, bunun 1082 senesinde yapıldığını bildirmektedir.

[32] *Haslu ck*, *Bektaşîlik tetkikleri* (türkçe tercümesi), S. 19, 58.

değil, halk rivâyetlerine istinad ettiği bizzat Esad Efendi tarafından da itiraf edilmektedir. Sonra, Bektaşî an'anesinde Aynı Baba değil Gaybî Baba yâni Kaygusuz mevzuubahistir. Öyle anlaşılıyor ki *Kasrül'Ayn* adı ve Aynı عینی ile Gaybî غیبی nin yazılış itibarile benzeyişi, bu müellifi şaşırtmıştır. Esad Efendi'nin ifadesinden çıkarılacak yegane netice, XVII nci asır Mısır Bektaşîlerinin Kaygusuz'la alâkadâr addetmedikleri *Kasrül'Ayn* dergâhının, XIX uncu asır Bektaşî an'anesinde artık Kaygusuz'a isnade dilmeğe başlanmış olmasıdır ki, yukarıda söylediğimiz gibi, tarihe mugayir olan bu an'ane, Mısır Bektaşîlerinde hâlâ devam etmektedir. Aşağıda da bunu teyit edecek malûmat vardır.

XVII nci asır sonlarında Mısır Bektaşîlerine ait bir kayıt, mevlêvî şeyhi ve *Sefine* sahibi meşhur Sâkîb Dede'nin *Menakıb*'inde mevcuttur. Sakîp Dede'nin oğlu tarafından yazılmış olan bu *Menakıb mecmuası*'nda Sakîp Dede'nin Mısır seyahati ve ordaki *Kaygusuz Baba tekkesinde* başından geçen bir vak'a hikaye edilmektedir: Sakîp Dede, Mısır'da bulunduğu eşnada birçok tekkeleri gezmiş, şeyhlerle görüşmüş, *Kaygusuz Baba tekkesi*'ne de üç beş defa gidip misafir olmuş; Bektaşîler evvela hürmet ve riayet etmişler. Birgün Sakîb Dede'yi yine davet etmişler. Sakîb Dede gitmiş. Akşam yaklaşmış. Meğer Bektaşîlerin bir âdeti varmış; senenin muayyen bir gecesinde tekkede yabancı kim varsa ekmek fırınına atıp yakarlarmış ve böylece yezidlerden intikam alırlarmış. Birkaç zaman evvel aralarında konuşmuşlar, Sakîb Dede'yi misafir çağırıp fırına atmağa karar vermişler. Tekkede otuz kırk yıldanberi oturan bir Bektaşî dervişi varmış; yıllardanberi hiç kimse ile konuşmazmış. Onların bu müşaveresini işitmiş. Akşam üstü, ortalıkta hiç kimse kalmadığı bir sırada, Sakîb Dede'nin yanına yaklaşarak vaziyeti anlatmış ve hemen kaçmasını tavsiye etmiş. Fena halde korkan mevlevî dervişi, aptest tazelemek bahanesiyle dışarı çıkmış, ve can hevliyle oradan *Mevlevihâne*'ye kadar koşmuş ve akşam ezanında *Mevlevihâne*'ye gelmiş. Sakîp Dede'nin dönmediğini gören Bektaşîler ellerine sopalar alıp şehrin kenarına kadar gelmişlerse de kimseyi bulamıyarak geri dönmüşler

Bu hikayeyi babasından naklen yazan müellif, buna tamamiyle inanmış görünmektedir. Hattâ, «esas itibariyle Bektaşî tarikında böyle şeyler olmayacağını, fakat Şah İsmail zamanındanberi acem zındıklarının Bektaşî tarikına girerek onu tamamiyle bozduklarını, cahil Türklerin de bunlara inzimam ederek işi büsbütün azdırdıklarını, Hacı Bektaş Velî'nin bunlardan bizar olduğunu, *Abdalân* tâifesinin kendilerine *Bektaşî* ismini verdikleri-

[33] Sâkîb Dede'nin oğlu tarafından yazılmış olan bu menakıb mecmuası, Üniversite yazmaları arasındadır.

ni» ilâve etmektedir [34]. Bektaşların böyle *fırında yakmak* âdetleri olduğunu, Bektaşlığın en mutaassıp düşmanları b'le söylememişler, bu kadar yalan ve mânâsız bir isnatta bulunmamışlardır. Bu itibarla, ya Sâkıb Dede'nin yahut oğlunun Bektaşlara karşı husûmet uyandırmak için böyle bir yalan hikaye uydurdukları kat'iyetle anlaşılıyor. Bununla beraber, bu rivâyetin yalan olması, bundan *tarihî bir vesika* olarak istifade etmemize aslâ mâni değildir: Bir defa anlaşılıyor ki, eserini 1148 - 1191 yılları arasında yazan müellif, Mısır'daki bu tekkeyi «meşhur *Kaygusuz Baba tekkesi*» diye tavsif etmekle, XVIII inci asırda da eski an'änenin devamını anlatıyor. Saniyen, bu hikaye Evliya Çelebi'nin verdiği mâlûmatı teyit ediyor. Bu tekkenin *Kasrül' Ayn tekkesi* değil, Evliya Çelebi'nin bahsettiği *Kaygusuz tekkesi* olduğu kuvvetle tahmin olunabilir.

Mısır'daki bu Bektaş tekkelerinin XVIII inci asırdaki vaziyetlerine dair elimizde şimdilik başka bir vesika bulunmuyor. XIX uncu asra gelince, Lûtfi Baba'nın vermiş olduğu mâlûmata nazaran *Kasrül' Ayn tekkesi* 1249 (M. 1833 - 34) tarihine kadar Bektaşların elinde kalmış, ve o tarihte dergâh şeyhi olan Bosnalı Kurbançı İsmail Baba yirmi altı dervişle beraber tekkeden çıkarılarak Manastırlı İsmail Sırrı Paşa'nın konağında misafir olmuştur. Dokuz ay sonra bu dervişler *Medîne*'ye gitmişler ve İsmail Baba'nın yanında yalnız Sadık adında bir derviş kalmıştır. 1250 nihayetlerinde (M.1835) Baba vefat etmiş ve derviş Sadık ta Mısır'dan *Pîr Evi*'ne gitmiştir. 1268 (M. 1851-52) senesinde derviş Sadık *baba* olarak saatçi Ali Dede'nin [35] icazetiyle *Mısır*'a gönderilmiş ve *Bab ül Lûq* باب اللوق de-nilen yerde bir ev satın alarak Derviş Ali ile beraber 1282 (M. 1865-66) ye kadar orada kalmıştır. 1282 de Sadık Baba ölünce Ali Baba Hîdiv İsmail Paşa'nın emriyle, bugünkü Muqattam (مقطاط) dergâhına şeyh olmuştur. Onu takip eden şeyhler hakkında *lâhika*'da malûmat vardır.

İşte, bugünkü Mısır Bektaşlarının, XIX uncu asırda *Mısır*'da Bektaşlık tarihi hakkında bildikleri, bundan ibârettir. Bu mâlûmatın tamamıyla doğru veya yanlış olduğuna dair elimizde sarîh vesikalar yoktur. Yalnız, Hasluc' taki bir kayıt, *Kasrül' Ayn* tekkesinin 1223 (1808)de Bektaşlar elinde bulunduğunu ve *Kaygusuz Baba tekkesi* diye mâruf olduğunu göstermektedir [36]. Yukarıda da söylediğimiz gibi. *Kasrül' Ayn tekkesi*'nin bu sûretle *Kaygusuz*'a isnat edilmesi, Evliya Çelebi'nin bahsettiği *Kaygusuz Baba tekkesi*'nin her hâlde XVIII inci asırda münderis olmasından sonra

[34] Bu te'vil tarzına birçok Osmanlı müelliflerinde tesadüf edilir. Hacı Bektaş Veli'nin büyük şöhreti, müelliflerin ona doğrudan doğruya hücumlarına daima mani olmuştur.

[35] Ahmed Sırrı Baba'nın risalesinde de bu mâlûmata tesadüf edilir; bunlar. Mısır Bektaşları arasındaki yakın an'anelere istinad etmektedir.

[36] Hasluc, *Aynı eser*, S. 19, 58

olacaktır. Yine Haslucık, *Wilkinson*'a istinaden, bu tekkenin iptida Bektaşılara ait iken İbrahim Paşa tarafından (1264-1848)de *Kadiriler*'e verildiğini söylüyor. Bu ifade, yukarda Lütfi Baba'dan naklen verilen mâlûmata uymamaktadır. Bu iki zıt ifadeden hangisinin daha doğru olduğunu anlamak için elimizde hiçbir vesika yoksa da, Mısır Bektaşısı şeyhi tarafından bu son devirler hakkında verilen mâlûmatın İngiliz seyyahının ifadesinden daha doğru olacağı kolayca tahmin olunabilir. Evliya Çelebi'nin bahsettiği diğer tekkelere gelince, *Kasrül'Ayn dergâhı*'na nisbetle esasen ehemmiyetsiz olan o tekkelerin XVIII asır galiba münderis olduğu, ve Mısır Bektaşılığının gâlibâ *Kasrül'Ayn dergâhında* temrüz ettiği, diğer tekkeler hakkında hiçbir kayda tesadüf edilmemesinden de anlaşılıyor.

Kilisli Aşkî mahlaslı bir şairin 1274 te tertip ettiği *divan*'ındaki bir manzûme, Mısır'da bâzı Bektaşılarla münâzara edip onları iskât ettiğini gösterdiği gibi[37], meşhur *Viranî Baba Risalesi*'nin 1290 de Vehbi Baba isminde bir Bektaş tarafından *Kahire*'de bastırılmış olması da, Mısır'da Bektaşılık faaliyetinin eksik olmadığına bir delildir. Bilhassa 1288 de *Mukattam dergâhı*'nın Bektaşılara mahsus olarak inşası, *Kasrül'Ayn dergâhı*'nın ellerinden alınmasından sonra çok sönük kalan Mısır Bektaşılığı için yeni bir devre sayılabilir. Herhâlde XIX uncu asırda Mısır Bektaşılığı Türkiye'de 1241 de *Yeniçeriliğin kaldırılmasını* müteakip Sultan Mahmud tarafından Bektaşılara karşı takip edilen şiddetli imha siyasetiyle hemahenk olarak, karanlık ve müşkil bir devir geçirmiş, 1268 - 1282 yılları arasında yavaş yavaş kendini tekrar göstermeğe başlamış, nihayet 1282 de Hıdiv İsmail Paşa'nın himayesiyle yeniden canlanmıştır. Türkiyede de hemen hemen aynı safhaları görmekteyiz [38].

[37] Bu divan yazma olup, elime geçen bir nüshasında bu şiire tesadüf etmişim.

[38] Mısır Bektaşılığı hakkında burada bâzı mütemmim mâlûmat vermek, ve bu sûretle, makalemize ilâve edilen cetvelin bilhassa XIX. asra kadar olan zamanlar için îtimada lâayık olmadığını anlatmak isterim :

a — Cetvelde 909—935 yıllarında şeyhlik ettiği gösterilen Mest Ali Baba hakkında, Millet Kütüphanesindeki 759 numaralı mecmuada Kaygusuz'un *Dolabnâme*'sinin başında bir kayıt vardır ki 972 senesini göstermektedir.

b. Sadettin Nüzhet'in *Mezar Kitabeleri* adlı eserindeki bir kitabe (Mısır'da Baba Kaygusuz dergâhında Kasrül'Ayn şeyhi Hasan Baba'nın 1170 de öldüğünü) anlatmaktadır. Hâlbuki lâhikada bu isme tesadüf olunmıyor. Bu kitabe bize, XVIII. asırda *Kaygusuz* ananesinin *Kasrül'Ayn* dergâhına nakledilmiş olduğunu da bildiriyor [Kitabe XVI].

c. Yine Sadettin Nüzhet'in *Bektaş Şairleri*'nde Mehmed Ali zamanında Deli Şükri isminde birinin Kaygusuz dergâhında şeyhlik ettiğinden bahsedilmektedir (S. 56). Maamafî bu rivâyet, şifahî bir an'aneye istinad ettiğinden, cetvelde onun ismine tesadüf edilmemesi büyük bir şey ifade etmez.

d. *Cevdet Tarihi*'ndeki bir kayıt [C. 7, S. 223]. Mehmed Ali'den evvelki Mısır valilerinden Arnavut Tahir Paşa'nın dervişlere ve meczublara pek ziyade meclub olduğunu göstermektedir. Bunun zamanında umumiyetle Bektaşların ve bilhassa Arnavut Bektaşların Mısırda çoğaldıkları ve ehemmiyet kazandıkları tahmin olunabilir.

Muqattam'da İç Kale yukarısındaki bu tekke hakkında, Hasluc k, son devir seyyahlarına istinaden, biraz mâlûmat veriyor: Tekke tepe üzerinde görülür; ve uzaktan, önündeki kesif yeşil yapraklar kütlesi ile farkedilir. Uzun bir sıra basamaklardan çıkarak ufak bir bahçeden geçildikten sonra, ahiren Hıdîv İsmail ve birkaç prenses tarafından yeniden inşa edilmiş olan *Bektaşî tekkesi*'ne girilir. Tekke müntesiplerinin âyinlerine mahsus meydan ile şeyhin odaları, muhteşem mutfak görülebilir. Tekkenin üstü açık küçücük avlusu, 200 kademden daha fazla kaya içerisine giren bir taş ocağına açılır. Tahta parmaklıkla kapanmış, içi hasır döşeli bir yol, en içerlek hücreye gider ki, burada Şeyh Abdullah el-Magâravî yâni *Kaygusuz Sultan medfuudur*» [39]. Bu tekke 19 Eylül 1319 da cephane iştili yüzünden harab olmuşsa da, 1321 de yeniden yapılmış, ve ondan sonra da muhtelif ilâvelerle bugünkü manzarasını almıştır; fakat Hasluc k bu kazâdan hiç bahsetmiyor. Meşhur Bektaşî şeyhi Mehmed Ali Hilmi Baba'nın *divan*'ında da, Tekkenin yeniden inşası hakkında yazılmış bir tarih mevcuttur[40].

[39] *Muqattam*'daki Tekke hakkında Hasluc k, avrupa seyyahlarına istinaden mufassal mâlûmat vermektedir. Yalnız o, XVII. asrın ilk nısfında buralarda gezmiş olan Poccocke ve Perry'nin burada tekkeye tesadüf etmediklerini söylüyor [S. 18]. Hâlbuki Evliya Çelebi, aynı asrın ikinci nısfında, *Muqattam* tepesinde Şeyh Cûşî tekkesinden bahsetmektedir [*Seyahatnâme*, X, S. 238]. Sırrı Babada buraya evvelce *Celâliler tekkesi* denildiğini zikrediyor. Buna nazaran, buradaki tekke XVII. asrın ikinci nısfı başlarında yâni bahsedilen seyyahlardan sonra yapılmış ve sonradan Bektaşîların eline geçmiş olmalıdır. Tekkenin bugünkü vaziyeti hakkında Ahmed Sırrı Baba'nın risalesinde de etraflı tavsifat vardır. H. de Vaujan'yın *Le Caire et ses environs*, Paris 1883, p. 284, adlı eserinde verilen mâlûmata göre, eskiden kerpiç ile yapılmış olan tekke, 1772 de yeniden yapılmıştır [*Revue de Turcologie*, 1935, V, p. 96]

[40] *Mehmed Ali Hilmi dede divanı*, İstanbul 1327, S. 126.

L Â H İ K A

Kaygusuz Baba'dan sonra Kasrül'Ayn dergâhında şeyhlik edenleri gösteren cetvel

Şeylerin isimleri ve şöhretleri	Nereli oldukları	Şeyhliğe geçtikleri yıl	Öldükleri yıl	Mülâhaza
Kerem Mustafa baba	Kasabalı	848	855	
Meydancı Kasım baba	Alâiyeli	855	869	
Koç Halil baba	Antalyalı	869	887	
Sancakdar Ali baba	Tekeli	887	896	
Nakip hacı Süleyman b.	Tekeli	896	909	
Mest Ali baba	Karamanlı	909	935	
Aşçı Mustafa Kemal baba	Burdurlu	936	952	
Nakip Hüseyin baba	Aksaraylı	952	961	
Kazancı HasanHüsni b.	Burdurlu	961	980	
Meydancı hacı Yusuf ba.	Alâiyeli	980	1007	
Hudâdad baba	Ankaralı	1007	1016	
Meydancı hacı Murad ba.	Tekeli	1016	1032	
Aşçı hacı Receb baba	Konyalı	1032	1042	
Yürük Mustafa baba	Burdurlu	1042	1064	
Seyyid Ca'fer Âdem ba.	Bağdatlı	1064	1071	
Nakib İbrahim baba	Koçhisarlı	1071	1080	
Aşçı Ramazan baba	Seydişehirli	1080	1095	
Aşçı Süleyman baba	»	1095	1123	Ramazan baba'nın kardeşidir
Seyyid Mehmet Selim b.	Üsküdarlı	1123	1129	
Nakib hacı Hasan baba	Sofyalı	1129	1146	
Hacı Mahmud baba	Mayadağlı	1146	1162	
Seyyid İsmail baba	Bursalı	1162	1167	
Aşçı Melek baba	Halepli	1167	1180	
Hacı seyid Mehmed ba.	Vidinli	1180	1201	
Aşçı Kasım baba	Bosnalı	1201	1213	
Hacı Zeynel Âbidin ba.	Elbasanlı	1213	1224	
Pehlivan baba		1224	1228	
Hacı Salih b.	Manastırlı	1228	1234	
Hacı Abdullah baba	Kırımlı	1234	1239	
Kurbancı İsmail baba	Bosnalı	1239	1268	Tekkeden çıkarılması 1249'dadır
Sadık baba		1268	1282	Bâbü'l-lük'taki evinde

Çebel-i- Mukattam'daki Kaygusuz Baba dergahı şeyhleri

Ali baba	Kılıslı	1282	1285
Abbas baba	Bağdatlı	1285	1300
Sehâbeddın baba	İstanbulu	1300	1303
Haydar baba	Leskovikli	1303	1319
Hacı Mehmed Lutfi b.	Ergirili	1319	

1947

1948

1949

1950

1951

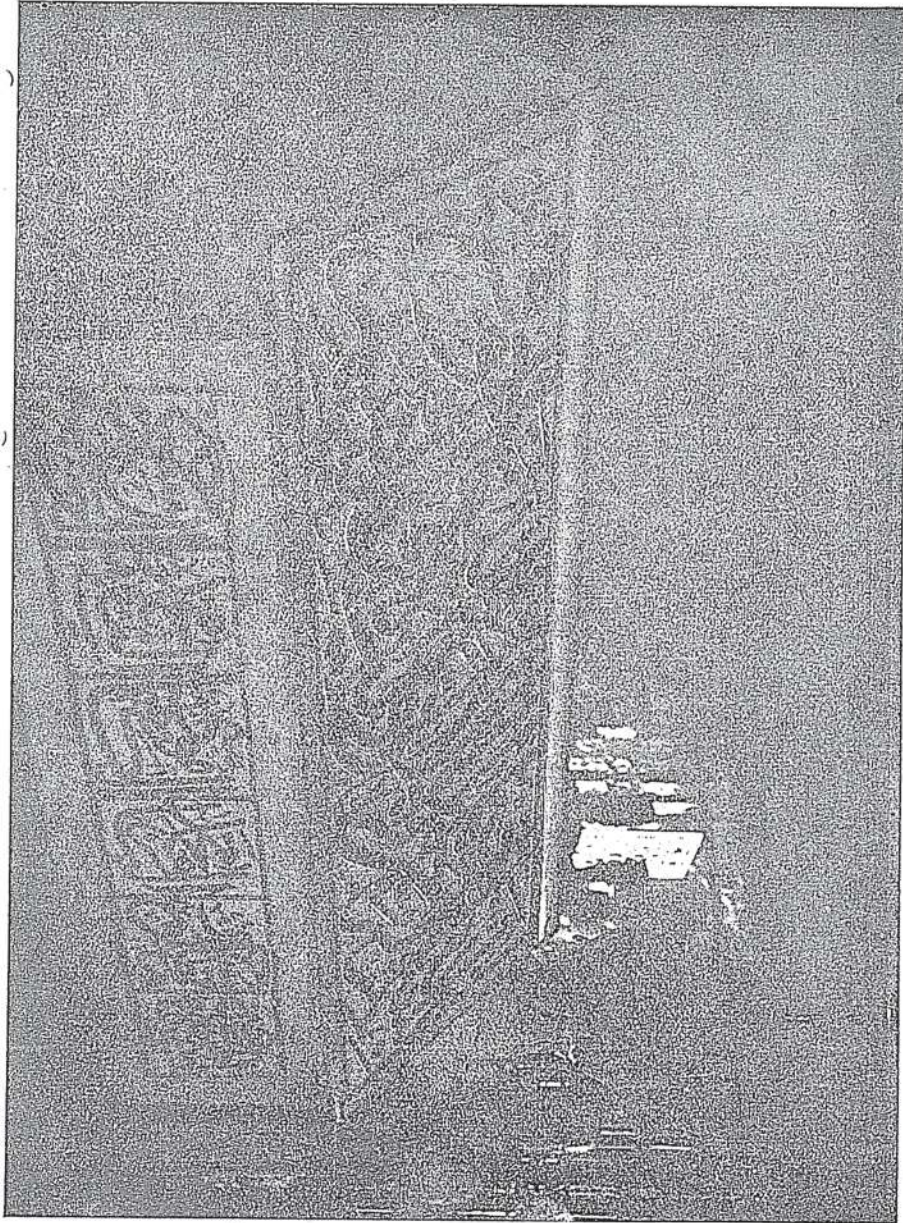
1952

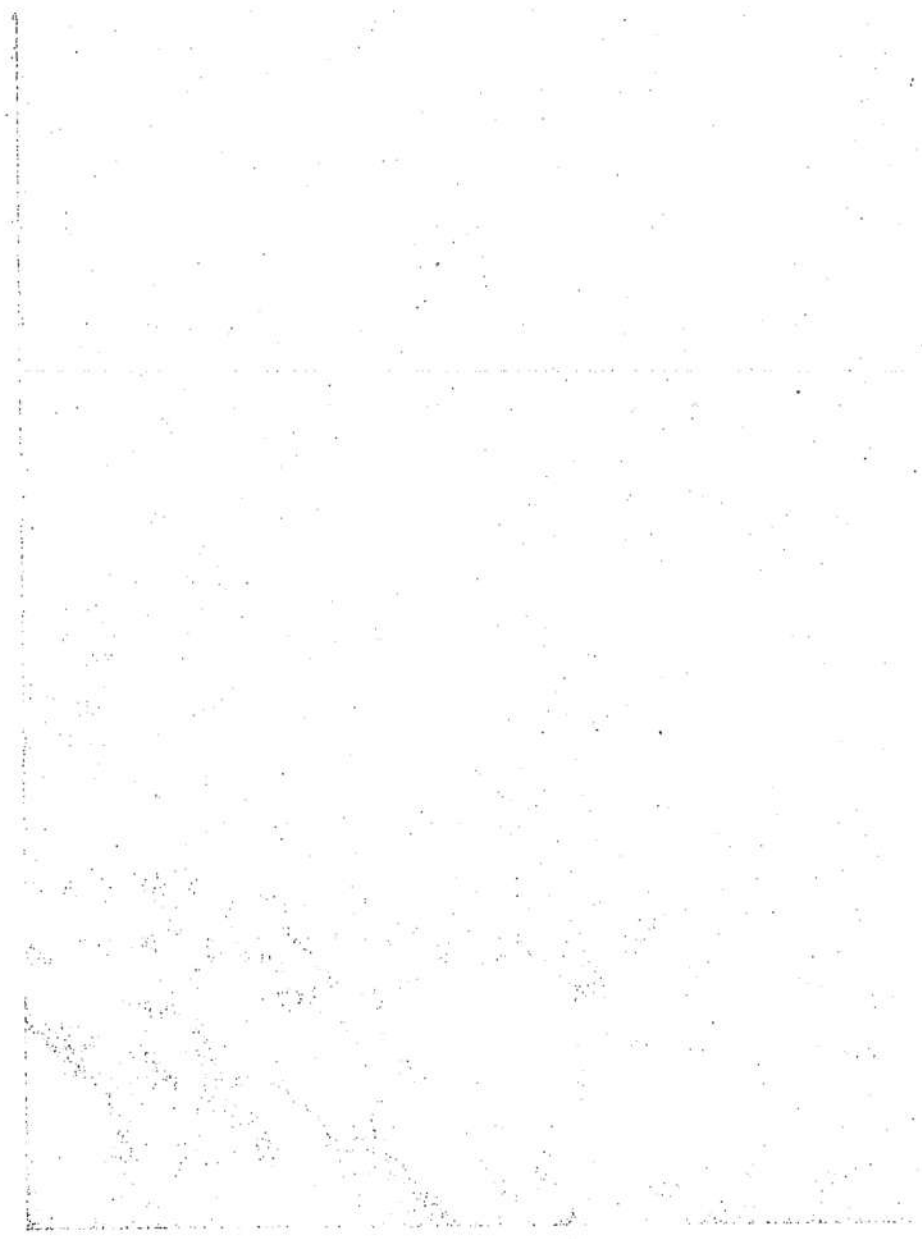

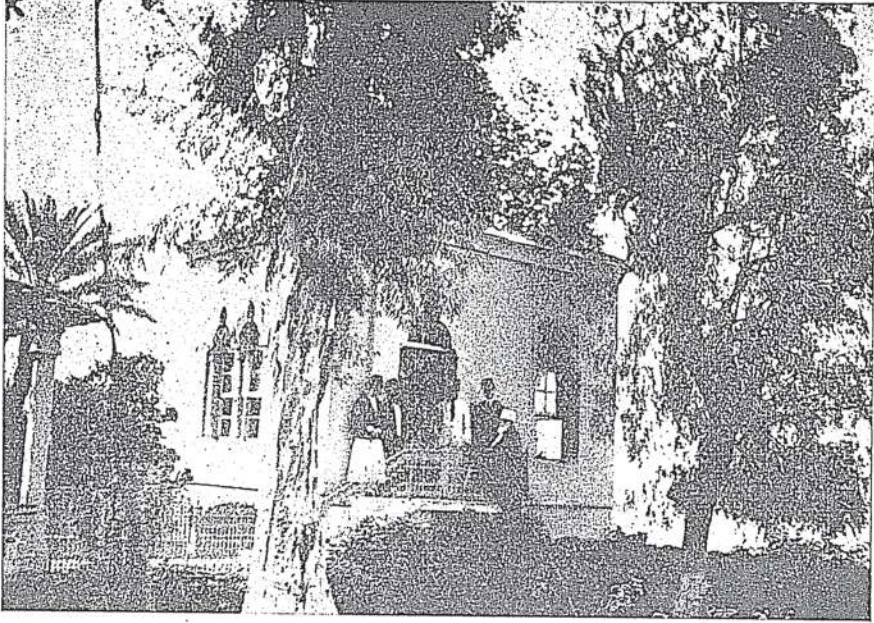
Kaygusuz Sultan
Eski Bektaşî minyatürlerinden
iktibas edilmiştir

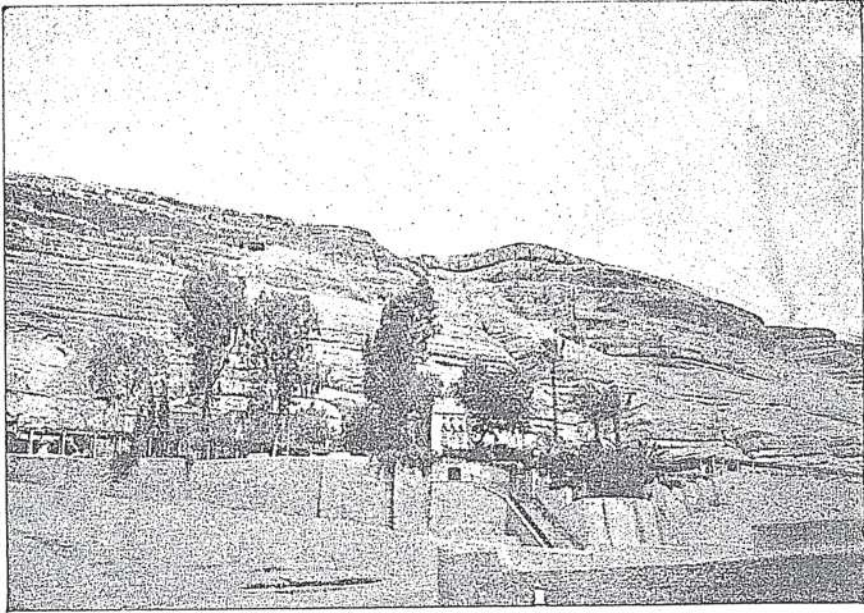

Mukattam Dergâhı'nda kapı önündeki köşk

1990年12月25日

Mukattam Bektashi tekkesi